Maria Anna Kulikowska¹

Ekspozycja krucyfiks w włoskiej przestrzeni publicznej²

Słowa kluczowe: krzyż łaciński, Konstytucja Republiki Włoskiej, symbole religijne

Keywords: Latin cross, the Italian Constitution, religious symbols

Streszczenie

Artykuł przedstawia problem obecności krucyfiks w przestrzeni publicznej w Republice Włoskiej. W pierwszej części omówione zostało zagadnienie obecności krzyży w szkołach publicznych, punktem wyjścia była sprawa Lautsi przeciwko Włochom oraz zagadnienia historyczno-prawne. W drugiej części opisane zostały sprawy dotyczące obecności krzyży w lokalach wyborczych w odniesieniu do członków komisji wyborczych oraz samych głosujących. Ostatni fragment został poświęcony sędziemu Luigiemu Tosti, który sprzeciwił się obecności krucyfiks w włoskich salach rozpraw. Celem badawczym autorki było udowodnienie, że w odniesieniu do problemu ekspozycji krucyfiks w miejscach publicznych we Włoszech brak jest zgody, co prowadzi do powstania niejednolitej linii orzeczniczej. Wyraźnie kształtują się dwa poglądy: grupa zwolenników oraz przeciwnicy obecności krucyfiks w przestrzeni publicznej. Autorka posłużyła się metodą historyczno-opisową, formalno-dogmatyczną i kontekstową.

¹ Autorka jest doktorantką w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Mail: maria.kulikowska@gmail.com.

² Artykuł powstał na podstawie fragmentów pracy magisterskiej *Podstawy regulacji stosunków pomiędzy państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w Rzeczypospolitej Polskiej i w Republice Włoskiej* nagrodzonej I miejscem w III edycji konkursu „Przeglądu Prawa Konstytucyjnego” na najlepszą pracę magisterską z zakresu prawa konstytucyjnego i systemów politycznych w roku akademickim 2012/2013, której promotorem był prof. dr hab. Zbigniew Witkowski.

Summary

The exhibition of the crucifix in Italian public space

This article describes the problem of the presence of the crucifix in the Italian public space. At the beginning the author discussed the issue of the presence of crucifixes in public schools. The starting points are historical – legal issues and the *Lautsi v. Italy* case brought before the European Court of Human Rights. Then the author presents the problems concerning the presence of crucifixes in polling stations in respect of election judges and the voters themselves. The last part is dedicated to Judge Luigi Tosti, who objected to the presence of crucifixes in Italian courtrooms. The aim of the research of the author was to prove that, with respect to the problem of exposure of the crucifix in public places in Italy, there is a disagreement, which leads to an uneven line of jurisprudence. There are formed two views: a group of supporters and opponents of the presence of the crucifix in public space. The author used the historical – descriptive, formal – dogmatic and contextual methods.

Zagadnienie obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej jest istotne, ponieważ eksponowanie ich w miejscach ogólnodostępnych może ingerować w wolność religijną obywateli oraz w ich wolność sumienia. Wybór Włoch jako punktu odniesienia jest uwarunkowany podobieństwami między tym krajem a Polską w kwestii relacji państwo–Kościoły i inne związki wyznaniowe. W państwie tym wspomniana relacja przybiera postać separacji przyjaznej, zachowany jest zatem rozdział państwa od kościoła przy jednoczesnej współpracy w realizacji wspólnych celów i dążeń³. Po-

³ G. Dammacco, *Le relazioni tra lo Stato e Chiesa nella esperienza italiana*, [w:] *Podstawy regulacji stosunków Państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej*, red. P. Czarnek, D. Dudek, P. Stanisławski, Lublin 2010, s. 41–57; F. Finocchiaro, *Stato e Confessioni Religiose. Il Sistema Costituzionale*, [w:] *Enciclopedia Giuridica, Istituto della Enciclopedia Italiana Fondata da Giovanni Treccani*, Roma 1993; M. L. Lo Giacco, *Una valutazione del Concordato tra Italia e Santa Sede 25 anni dalla sua modificazione*, [w:] *Podstawy regulacji stosunków...*, s. 125–145; P. Stanisławski, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Lublin 2007.

dobnie do Polski, jest to kraj o tradycjach katolickich, który ma analogiczny problem związany z obecnością krzyża w miejscach publicznych.

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat włoskie sądy i trybunały wydały kilka istotnych orzeczeń w sprawie eksponowania krucyfiksu w przestrzeni publicznej. Najgłośniejszą była sprawa ze skargi Soile Lautsi przeciwko Republice Włoskiej, która wywarła ogromny wpływ na późniejsze orzecznictwo wielu państw europejskich. Główną zasługą ETPC w tej sprawie była analiza negatywnej wolności religijnej i przekonań sekularystycznych, marginesu uznania państw, kwestii obecności symboli religijnych w środowisku szkolnym i ewentualnej indoktrynacji młodzieży. Wyroki w sprawie Lautsi stały się przedmiotem dyskusji społecznej, politycznej i uniwersyteckiej⁴. Najwięcej kontrowersji wzbudziło pierwsze orzeczenie Trybunału, które sprawiło, że kilka państw europejskich postanowiło przyłączyć się do postępowania po stronie Włoch. Ostatecznie przed siedmioosobową Izbą postępowanie zakończyło się sukcesem skarżącej⁵, natomiast przed Wielką Izbą sukces odniosła Republika Włoska⁶.

Wielka Izba ETPC zwróciła uwagę na brak konsensusu w Europie w sprawie obecności symboli religijnych w publicznych placówkach oświatowych. Większość państw europejskich nie posiada szczególnych regulacji prawnych odnoszących się do kwestii eksponowania krucyfiksów w szkołach publicznych. Są jednak państwa, w których wyraźnie zakazano takich praktyk, np. była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Gruzji oraz Francja (z wyjątkiem Alzacji

⁴ P. Bała, A. Wielomski, *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5(106), s. 158–169; P. Borecki, D. Pudzianowska, *Symbolie religijne w szkole państwowej. Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi przeciwko Włochy (sprawa nr 30814/06)*, „Przegląd Sądowy” 2010, nr 7–8, s. 203–2010; J. Lipski, K. Szczucki, *Informacja o wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi v. Republika Włoska oraz jego ewentualnego wpływu na stan prawny w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze”, 2010, nr 2(26), s. 179–190; M. Piechowiak, *Negatywna wolność religijna i przekonania sekularystyczne w świetle sprawy Lautsi przeciwko Włochom*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5(106), s. 37–67; A. Wiśniewski, *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. i z 18 marca 2011 r. W sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5(106), s. 170–184.

⁵ Wyrok ETPCz z dnia 3 listopada 2009 r. (skarga nr 30814/06).

⁶ Wyrok ETPCz z dnia 18 marca 2011 r. (skarga nr 30814/06).

i Mozeli)⁷. W innych państwach, podobnie jak we Włoszech, obecność krzyży w klasach szkolnych jest nakazana wprost lub dozwolona, jest tak w Austrii, niektórych landach Niemiec i gminach Szwajcarii oraz w Polsce⁸. Choć brak jest bezpośredniego nakazu, krucyfiksy znajdują się także w szkołach w Hiszpanii, Grecji, Irlandii, na Malcie, w San Marino i Rumunii.

Obowiązek wieszania krucyfiksu w klasach włoskich szkół wywodzi się z czasów jeszcze przed zjednoczeniem Włoch⁹. Art. 140 dekretu królewskiego monarchii piemoncko-sardyńskiej nr 4336 z dnia 15 września 1860 r. stanowił, że „każda bez wyjątku szkoła winna być wyposażona [...] w krucyfiks”. Co więcej, wraz z powstaniem państwa włoskiego w 1861 r., statut monarchii piemoncko-sardyńskiej stał się skuteczny w całym kraju i ustanowił religię rzymskokatolicką jedyną państwową religią. Późniejsze lata przyniosły jednak kryzys w relacjach państwa z Kościołem katolickim. Był on wynikiem zdobycia Rzymu przez włoską armię w 1870 r., włączenia go do państwa i ustanowienia stolicą Królestwa Italii. Ich wzajemne stosunki uregulowano wówczas jednostronnie na mocy ustawy nr 214 wydanej przez państwo dnia 13 maja 1871 r.

Również w okresie faszystowskim wydano kilka okólników nakazujących umieszczenie krucyfiksów w klasach szkolnych. Według treści okólnika Ministerstwa Edukacji nr 68 z dnia 22 listopada 1922 r.: „W ostatnich latach z wielu szkół podstawowych królestwa został usunięty wizerunek Chrystusa i portret króla. Jest to oczywiste i niedopuszczalne pogwałcenie przepisów, a w szczególności atak na dominującą religię państwa oraz na narodową jedność. Nakazuje się więc wszystkim miejskim jednostkom administracyjnym królestwa przywrócenie tych dwóch świętych symboli wiary i narodowych uczuć do szkół, w których zostały one zdjęte”. Kolejny okólnik, z dnia 26 maja 1926 r., nr 2134–1867, zawierał stwierdzenie: „Święty dla naszej wiary i narodowych uczuć symbol religii naucza i inspiruje wyznaczonych do wyższych celów młodych ludzi, doskonalących umysł i intelekt na uniwersytetach i w innych szkołach wyższych”. Obowiązek umieszczania krzyży w salach lekcyjnych wynikał także z dekretów królewskich z 1924 r. i 1928 r.

⁷ Wyrok ETPCz z 2011 r., pkt. 27.

⁸ Ibidem.

⁹ Część historyczno-prawna jest sporządzona na podstawie pkt. 6–15 wyroku z 2009 r.

Wraz z upływem czasu tradycja związania państwa z Kościołem wciąż była utrzymywana; Pakty laterańskie z dnia 11 lutego 1929 r. zawierały stwierdzenie o pojednaniu między państwem a Kościołem oraz postanowienie, że religia katolicka jest religią państwową. Praktykę tę zmieniły dopiero: Konstytucja Republiki Włoskiej z dnia 27 grudnia 1947 r., której przepisy weszły w życie w 1948 r., oraz tzw. Nowy Konkordat. W artykule 7 Konstytucji zamieszczono postanowienie o wzajemnej niezależności i suwerenności Państwa i Kościoła, regulowanych przez Pakty laterańskie, a w art. 8 zapewniono autonomię związków wyznaniowych oraz regulację relacji z państwem na podstawie porozumień z ich przedstawicielami. Nowy Konkordat ze Stolicą Apostolską zawarto dnia 18 lutego 1984 r.¹⁰, jego postanowienia zmieniły status Kościoła katolickiego we Włoszech, ponieważ w pkt. 1 Protokołu dodatkowego uchylono moc obowiązującą zasady, że religia katolicka jest religią państwową.

Włoski Sąd Konstytucyjny wydał kilka orzeczeń, które mają znaczenie przy ocenie dopuszczalności wieszania krzyży w szkołach publicznych. W wyroku z dnia 20 listopada 2000 r. nr 508 Sąd zawarł stwierdzenie, że wolność wyznania i równouprawnienie wyznań wynikają z zasady bezstronności władz państwowych i zasady równouprawnienia obywateli bez względu na wyznawaną przez nich wiarę. W orzecznictwie Sądu Konstytucyjnego utrwaliła się zasada, że Państwo zapewnia każdemu taką samą ochronę sumienia i wyznania. Reguła ta równocześnie nie jest sprzeczna z treścią artykułu 7 i 8 Konstytucji, na mocy których Państwo ma prawo odmiennie regulować stosunki z poszczególnymi związkami wyznaniowymi. W orzeczeniu nr 203 z 1989 r. Sąd stwierdził, że Republika Włoska jest państwem świeckim o pluralistycznym charakterze, w którym różne wyznania, kultury i tradycje funkcjonują wspólnie w wolności i równości.

Wspomniana na początku sprawa Lautsi przeciwko Republice Włoskiej nie była jedyną dotyczącą ekspozycji symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Włoskie sądy i trybunały wydały kilka orzeczeń dotyczących tego problemu w odniesieniu do szkół, lokali wyborczych i sądów. Jedną z nich była sprawa Włocha islamskiego pochodzenia (Adel Smith), która dotyczy-

¹⁰ Jego przepisy wprowadzono do włoskiego porządku prawnego na podstawie Prawa nr 121 z dnia 25 marca 1984 r.

ła obecności krucyfiksu w klasach szkolnych. Ciekawy jest nie tylko wynik postępowania, ale także wroga wobec muzułmanina reakcja lokalnej społeczności. Tego samego zagadnienia, jednak w innym ujęciu, dotyczyła sprawa nauczyciela z okolic Brescii (Angelo Lazzarini), który samowolnie zdjął krzyż ze ściany klasy, w której nauczał. Trzeba także przywołać przykład z Treni, gdzie zachowanie nauczyciela spotkało się z gwałtownym sprzeciwem ze strony uczniów, którzy sami podjęli inicjatywę zawieszenia symbolu religijnego w klasie. Omawiając te sprawy, mam zamiar pokazać, że inicjatywa wieszania krzyży w miejscach publicznych nie zawsze wychodzi ze strony administracji, często jest to bowiem wynik działań samych obywateli. Chcę przedstawić motywację osób, które ściągały krucyfiksy ze ścian, oraz omówić argumentację sądów orzekających we wspomnianych sprawach.

Zacznę od przykładu, który zobrazuje skutki umieszczenia innego niż krucyfixs symbolu religijnego w sali lekcyjnej jednej ze szkół. W 2003 r. Adel Smith, obywatel Włoch o islamskim pochodzeniu¹¹, ojciec dwojga dzieci w wieku 4 i 6 lat, uczęszczających do szkoły w miejscowości Ofena, za zgodą nauczyciela umieścił w sali lekcyjnej niewielką ramkę z fragmentem sury 112 Świętego Koranu: „On jest Bogiem jedynym Bogiem Wiekuistym. Nie zrodził nikogo, ani też nie został zrodzony i nikt nie jest Jemu równy”. Reakcja władz szkoły była bardzo szybka, ponieważ już następnego dnia dyrektor nakazał zdjęcie ramki, co A. Smith uznał za przejaw dyskryminacji. Następstwem tego zdarzenia było wniesienie przez ojca dzieci sprawy do Sądu w L'Aquila, żądał on usunięcia krucyfiksów z przestrzeni szkolnej. Sąd stwierdził¹², że działanie dyrekcji nakazujące zdjęcie ramki złamało prawo wolności religijnej dzieci skarżącego, co jest nie do pogodzenia z zasadą pluralizmu. Stwierdził, że jest to przejaw przyzwyczajenia do dawnej reguły, zakładającej, że katolicyzm jest religią państwową, odrzuconej już przecież w 1984 r. mocą nowego Konkordatu. Skrytykował tym samym linię orzecz-

¹¹ W 2001 r. A. Smith utworzył stowarzyszenie „Unia włoskich muzułmanów”. W 2002 r. w jednej z lokalnych audycji nazwał Kościół „organizacją przestępczą”, za co został skazany na pięć miesięcy pozbawienia wolności, natomiast w 2003 r. wyrzucił przez okno szpitala, w którym hospitalizowano jego matkę, krzyż, za co został skazany na osiem miesięcy pozbawienia wolności.

¹² Orzeczenie z dnia 23 października 2003 r., <http://www.comune.bologna.it/iperbale/coscost/newsita/sentenzacquila.htm> (3.11.2014).

niczą Rady Stanu, która zakładała, że krucyfiks jest symbolem włoskiej tożsamości narodowej ze względu na tradycję i kulturę¹³. W związku z powyższym nakazał usunąć krucyfiksy ze szkół publicznych.

Odpowiedź na wyrok nastąpiła bardzo szybko, minister Edukacji Letizia Moratti wniosła apelację do Sądu Kasacyjnego, która odniosła oczekiwany efekt, doprowadzając do uchYLENIA wspomnianego orzeczenia¹⁴. Ostatecznie krucyfiksy pozostały na ścianach klas szkolnych. Warto wspomnieć o reakcji lokalnej społeczności na wynik postępowania. Mieszkańcy Ofeny w sposób karygodny postanowili wyrazić swoje poglądy i w niedługim czasie po wydaniu wyroku umieścili duży krzyż na skwerze w pobliżu szkoły. To działanie było wyraźnie wypowiedzianą przestrogą dla wszystkich, którzy postanowią walczyć z obecnością symboli religijnych w szkołach publicznych.

Kolejna sprawa dotyczyła Angelo Lazzarini, nauczyciela w szkole podstawowej w Vallio Terme. Lazzarini uczył w tej szkole w latach 1991–1992. Podczas jednej ze swoich lekcji zdjął krucyfiks ze ściany sali, w której miał zajęcia z uczniami. Uznał to za konieczne ze względu na chęć wprowadzenia programu nauczania mającego za zadanie zaznajomić młodzież z symbolami różnych religii. Dyrekcja szkoły momentalnie zareagowała na samowolne działanie nauczyciela, nakazując mu zawieszenie krucyfiksu z powrotem i zakazując mu powtarzania tego proceduru¹⁵. Lazzarini nie zgodził się z powyższym nakazem i oddał sprawę do rozpatrzenia Sądowi Administracyjnemu, zarzucając dyrekcji szkoły naruszenie wolności nauczania i zasady świeckości państwa. Sąd odrzucił jego skargę, uznał jednak treść dekretów królewskich nakazujących ekspozycję krzyży w szkołach za „przestarzałą” po wprowadzeniu nowego Konkordatu¹⁶. Zdaniem Sądu obecność krucyfiksu jest dyktowana wieloletnią tradycją. Podkreślił jednak, że mimo tej tradycji o obecności krzyży w poszczególnych szkołach decydować powinny kompetentne ciała kolegialne złożone z reprezentantów dzieci, rodzi-

¹³ C. Panara, *Lautsi v. Italy: the display of religious symbols by the State*, „European Public Law 17”, no. 1 (2011), s. 152–154.

¹⁴ Orzeczenie z dnia 10 lipca 2006 r. (*nr 15614*), <http://www.uaar.it/uaar/campagne/scrociffigiamo/55.html> (3.11.2014).

¹⁵ C. Panara, *Lautsi v. Italy...*, s. 154–155.

¹⁶ Ibidem.

ców i nauczycieli¹⁷. Dzięki temu obecność symbolu, który niewątpliwie nie sie ze sobą treść religijną, będzie podparta poglądami większości osób, które będą z tym symbolem obcować w środowisku szkolnym.

Ciekawa jest także sprawa innego nauczyciela, Franco Coppoli. Nauczał on historii w liceum w Terni. Jako że dekrety z lat dwudziestych nie regulowały kwestii obecności symboli religijnych w liceach, nie istniało żadne oparte na przepisach prawa wytłumaczenie ich obecności w szkołach średnich. Wraz z rozpoczęciem roku szkolnego 2008/2009 uczniowie zapytali dyrektora szkoły o możliwość zawieszenia krucyfiks w sali lekcyjnej i otrzymali jego zgodę. Coppoli uznał jednak, że nie chce uczyć w szkole naznaczonej symbolem religijnym określonego wyznania i podczas swojej lekcji zdjął krzyż ze ściany. Uczniowie zwołali zebranie w październiku 2008 r., na którym zagłosowali za obecnością krucyfiks w klasie, także w czasie lekcji historii, decyzję tę potwierdzono na spotkaniu rady szkoły. Mimo wspólnie podjętej przez środowisko szkolne decyzji Coppoli nadal zdejmował krzyż na czas swoich zajęć i wieszał go z powrotem na ich końcu. Dyrekcja próbowała wywrzeć wpływ na nauczyciela, ostatecznie jednak uznała, że jest „zmuszona” do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego ze względu na nie-subordynację¹⁸. W lutym 2009 r. Narodowa Rada Edukacji Publicznej uznała Franco Coppoli za winnego, zawiesiła go w wykonywaniu zawodu nauczyciela i pobieraniu wynagrodzenia za okres jednego miesiąca¹⁹. Nauczyciel nie poddał się i wniósł sprawę do Sądu w Terni, zarzucając dyskryminację ze strony dyrekcji szkoły²⁰. Sąd w wyroku z dnia 24 czerwca 2009 r. uznał jednak, że dyrekcja wykonywała jedynie wolę uczniów²¹, a do dyskryminacji nie doszło.

Problem związany z wieszaniem krucyfiksów w miejscach publicznych dotyczy we Włoszech nie tylko szkół, ale też innych miejsc publicznych. Najgłośniejsze z procesów dotyczyły obecności krzyży w lokalach wyborczych.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ C. Panara, *Lautsi v. Italy...*, s. 155–156.

¹⁹ S. Intravala, *Staccò il crocifisso dal muro prof sospeso per un mese*, http://www.repubblica.it/2009/02/sezioni/scuola_e_universita/servizi/prof-crocifisso/prof-sospeso/prof-sospeso.html (3.11.2014).

²⁰ C. Panara, *Lautsi v. Italy...*, s. 155–156.

²¹ Ibidem.

Sprawy te były wytaczane zarówno przez głosujących, jak i przez członków komisji wyborczych. Zaskakujące jest, że w przypadku wyborców Trybunały nie orzekły na korzyść skarżących, jak miało to miejsce w odniesieniu do członka komisji.

Pierwsza sprawa dotyczyła sekretarza Marcello Montagnana, który przed wyborami w 1994 r., w trakcie których miał pracować w lokalu wyborczym, napisał list do administracji swojego miasta Cuneo oraz do prezydenta Republiki. Informował w nim, że polityka władz państwowych pozwalająca ekspozycję krucyfiksów w lokalach wyborczych uniemożliwia mu wypełnienie obowiązku²². Stwierdził, że praktyka ta jest sprzeczna z zasadą świeckości państwa i narusza jego wolność sumienia. Ani lokalna administracja, ani prezydent nie odpowiedzieli na list. Wybory odbyły się, a Montagnana stał się do pracy o czasie. Zakomunikował jednak, że odmawia wypełnienia swoich obowiązków²³. Nie miało dla niego znaczenia, że w tym konkretnym lokalu wyborczym akurat nie było krzyża, ponieważ wynikało to z całkowitego przypadku²⁴. Słusznie zauważył, że brak krucyfiksu w jednym lokalu wyborczym nie świadczy o zmianie polityki państwa w tej sprawie, tym bardziej że w większości lokali wyborczych w kraju wisiały one na ścianach.

Sąd Apelacyjny w Turynie skazał Marcello Montagnane za nieusprawiedliwioną odmowę wykonania oficjalnego obowiązku²⁵. Montagnana złożył oczywiście kasację, owocem której było orzeczenie Sądu Kasacyjnego, który uznał go niewinnym popełnienia zarzucanego czynu²⁶. Sąd argumentował swoją decyzję tym, że oskarżony nie jest odpowiedzialny za konflikt powstały pomiędzy jego sumieniem a obowiązkami nieodłącznymi dla stanowiska. Podkreślił, że bycie sekretarzem w lokalu wyborczym nie wynikało z jego wyboru. Na podstawie prawa obowiązującego w 1994 r. stanowisko to było przyznawane przez wyborców na podstawie dokonywanego przez nich wyboru²⁷. Wyselekcjonowani do tego zadania ludzie, poza przy-

²² C. Panara, *Lautsi v. Italy...*, s. 156–157.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Wyrok Sądu Kasacyjnego z dnia 1 marca 2000 r. (nr 439/2000), http://web.unife.it/convegna/amicuscuriae/index_file/cassazione439.pdf (3.11.2014).

²⁷ Ibidem.

padkami poważnych i uzasadnionych powodów, nie mieli prawa uchylić się od obowiązku²⁸. Sąd stwierdził ponadto, że państwo świeckie ma obowiązek zapewnić wyborcom prawo do neutralności lokali przeznaczonych do głosowania²⁹. Przyznał rację Marcello Montagnanie, że jego prawa zostały naruszone poprzez sam proceder wieszania krucyfiksów w lokalach wyborczych w kraju, niezależnie od obecności lub braku krzyża w konkretnym lokalu³⁰.

Ekspozowanie krucyfiksów w lokalach wyborczych raziło także niektórych wyborców, o czym świadczą sprawy z 2005 r. Zaskakujące jest jednak, że Sądy nie podążyły ścieżką wytyczoną wcześniej przez Sąd Kasacyjny i nie przyznały racji skarżącym.

Pierwszą tego typu była sprawa rozpatrywana dnia 24 marca 2005 r. przez Sąd w Bolonii, który stwierdził, że obecność krzyża w lokalu wyborczym nie narusza prawa do głosowania oraz wolności religijnej wyborców³¹. Z argumentacji Sądu wynika, że nie uważa on krucyfiksu za tzw. silny symbol zewnętrzny. Podkreślił, że jego obecność nie zmusza nikogo do czynności związanych z kultem, nie wpływa także na wyniki głosowania. Jest nieprawdopodobne, żeby symbol ten rodził nacisk psychiczny przy dokonywaniu wyboru, na kogo oddać głos³². Orzeczenie nie było jednak jednoznaczne, ponieważ Sąd przyznał wyborcy możliwość zażądania, by na czas oddawania przez niego głosu usunięto krucyfiks z lokalu wyborczego. Sąd uznał to za wystarczającą gwarancję respektowania negatywnej wolności religijnej i zasady świeckości państwa. Ten brak konsekwencji pokazuje, że problem obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej jest istotny i prawdopodobnie niemożliwy do rozwiązania w sposób zadowalający zarówno zwolenników ich ekspozycji, jak i przeciwników.

Kolejna sprawa dotyczyła podobnego stanu faktycznego. Wyrokował Sąd w Neapolu. W wyniku orzeczenia z dnia 26 marca 2005 r. kolejny wyborca poniósł porażkę w dochodzeniu swoich praw do zapewnienia mu neutralnej przestrzeni, w której przeprowadzane są wybory. Argumentacja Sądu

²⁸ Ibidem.

²⁹ Orzeczenie Sądu Kasacyjnego, s. 6.

³⁰ C. Panara, *Lautsi v. Italy*..., s. 157.

³¹ Ibidem, s. 158.

³² Ibidem. Autor przytacza fragmenty orzeczenia Trybunału w tłumaczeniu na język angielski.

była podobna do tej z Bolonii. Uznał on, że obecność krucyfiksu w lokalu wyborczym nie wpływa na wolność oddania głosu zgodnie z własnym sumieniem. Ekspozycja krzyża jest wyrazem głęboko zakorzenionej religijnej i kulturalnej tradycji państwa włoskiego³³. Za przejaw ignorancji należy uznać stwierdzenie Trybunału, że zwykle nikt z głosujących nie zwraca uwagi na obecność krucyfiksu, a jeśli nawet ktoś zauważy jego obecność, to nie przywiązuje do tego żadnej wagi. Trudno poprzec to stwierdzenie, ponieważ więcej niż prawdopodobne jest, że skład sędziowski wiedział o wydanym dwa dni wcześniej wyroku w podobnej sprawie. Jeśli wiedział, nie powinien twierdzić, że nikt nie zauważa krzyży w lokalach wyborczych.

Sądownictwo włoskie musiało wypowiedzieć się w tego typu sprawie ponownie. Tym razem orzekł Sąd w L'Aquila. Trzeciemu już wyborcy nie przyznano ochrony dochodzonych przed sądem praw. Rozumowanie Trybunału opierało się na historycznym i kulturalnym znaczeniu krucyfiksu we Włoszech. Krzyż uznano za symbol kultury i świeckości³⁴, jego obecności przyznano aprobatę ze względu na związek historii Włoch z chrześcijaństwem. Było to nawiązanie do opinii Rady Stanu z 1988 r., w którym sformułowała tezę, że krzyż odzwierciedla wartości uniwersalne. Uznał on krzyż za symbol pasywny, przyznał także wyborcy prawo zażądania usunięcia krzyża na czas oddawania głosu (podobnie jak Trybunał w Bolonii)³⁵.

Dość rewolucyjne w kontekście wspomnianych wcześniej spraw okazało się orzeczenie Sądu Apelacyjnego w Perugii z dnia 10 kwietnia 2006 r., który odmówił zdjęcia ze stanowiska przewodniczącego komisji w lokalu wyborczym, który samowolnie zdjął krzyż ze ściany³⁶. Sąd stwierdził, że nie ma przepisu nakazującego obecność krucyfiksu w lokalach wyborczych. Działalność przewodniczącego mieściła się zatem w obowiązku komisji wyborczej zapewnienia wyborcom neutralnej przestrzeni, w której oddają swoje głosy. Sąd interpretował „neutralność” jako brak jakichkolwiek symboli,

³³ Ibidem, s. 158.

³⁴ Było to nawiązanie do opinii Rady Stanu z 1988 r., w którym orzekła, że obowiązek wieszania krucyfiksów w klasach na podstawie dekretów królewskich nie został uchylony przez zawarcie nowego Konkordatu. Rada Stanu sformułowała tezę, że krzyż odzwierciedla wartości uniwersalne. Opinia Rady Stanu z dnia 27 kwietnia 1988 r., nr 63.

³⁵ C. Panara, *Lautsi v. Italy...*, s. 158–159.

³⁶ Ibidem, s. 159.

które pośrednio lub przymusowo mogłyby wpływać na wyborcę, fakt możliwego nacisku na osobę oddającą głos uznał za oczywisty³⁷.

We wskazanych orzeczeniach pojawiają się dwa poglądy na kwestię obecności krucyfiks w lokalach wyborczych. W sprawach dotyczących członków komisji wyborczej wyraźnie dominuje pogląd, że państwo świeckie ma obowiązek zapewnić wyborcom prawo do neutralności lokali przeznaczonych do głosowania. Podkreślono także, że nie ma przepisu nakazującego umieszczanie krucyfiks, a jego obecność w oczywisty sposób wpływa na osoby przebywające w lokalu wyborczym. W odniesieniu do samych wyborców dominuje jednak pogląd, że obecność krzyża nie narusza prawa do głosowania, wolności sumienia i religii wyborców. Sądy wskazywały w tych przypadkach na inne niż religijne znaczenie krzyża, głównie na fakt, że jest on symbolem kultury i świeckości. Pojawiał się także pogląd, że krzyż jest symbolem pasywnym i nie może wywrzeć wpływu na proces oddawania głosu. Mimo takiego spojrzenia na problem w dwóch z trzech omówionych przypadków sąd dał wyborcy możliwość żądania usunięcia krzyża na czas oddawania przez niego głosu. Sytuacja ta, choć rozwiązująca w pewnym stopniu problem, narusza jednak prawo wyborców do zachowania swoich poglądów i wierzeń w tajemnicy³⁸, o czym sądy, wydaje się, całkowicie zapomniały.

Kontrowersyjna jest również kwestia obecności krzyży we włoskich salach sądowych, gdzie ich ekspozycja jest obowiązkowa³⁹. W sali rozpraw nie znajduje się godło państwowe, lecz krucyfiks oraz napis „La legge è uguale per tutti”, czyli „Prawo jest równe dla wszystkich”. Burzę medialną wywołał sędzia Luigi Tosti, który odmówił przeprowadzenia szeregu przesłuchań⁴⁰ z powodu obecności krucyfiks w sali rozpraw, która narusza jego wolność sumienia (Tosti jest Żydem) i konstytucyjną zasadę świeckości państwa. Za niewypełnienie obowiązku wynikającego ze sprawowanego urzędu został osądzony przez Sąd w L'Aquila, który skazał go na 7 miesięcy pozbawienia wolności i zawieszenie w prawach sędziego na okres jednego roku. Tosti uznał, że jest traktowany jako obywatel drugiej kategorii w stosunku

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Na mocy okólnika ministra sprawiedliwości z dnia 29 maja 1926 r.

⁴⁰ W okresie od maja 2005 r. do stycznia 2006 r.

do katolików. Podkreślił również, że każda wolność była zdobywana przez jednostki podobne do niego, które walczyły o konkretny element wolności w sytuacji konfliktu z wrogo nastawioną większością⁴¹. Sędzia wniósł apelację, jednak Sąd Apelacyjny podtrzymał wcześniejszy wyrok⁴². W związku z tym Tosti wniósł kasację, która odniosła skutek w postaci uniewinnienia go przez Sąd Kasacyjny dnia 10 lipca 2009 r. Sąd uznał, że Tosti nie zakłócił skutecznie działalności sądu, gdyż zawsze zastępował go inny sędzia, dzięki czemu postępowania były przeprowadzane bez nieuzasadnionej przewlekłości⁴³. Tak skonstruowany wyrok zwolnił Sąd od obowiązku orzekania o naruszeniu wolności sumienia i zasady świeckości, zamknął także Tostiemu drogę do dochodzenia praw przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, co miał zamiar zrobić w przypadku przegranej⁴⁴.

Luigi Tosti równocześnie był sądzony dyscyplinarnie przez Naczelną Radę Sądowniczą. Jej decyzją został odwołany ze stanowiska⁴⁵, ponieważ uznano jego zachowanie za niewypełnienie obowiązków ciążących na nim z racji stanowiska⁴⁶. Taka decyzja Rady była możliwa, ponieważ prezes Trybunału udostępnił sędziemu Tosti salę rozpraw niewyposażoną w krucyfiks, ten jednak nie skorzystał z propozycji, ponieważ swój protest kierował przeciwko obecności krucyfiksu we wszystkich włoskich salach rozpraw. Tosti stwierdził, że gdyby skorzystał z propozycji prezesa, to czułby się „jak w getcie” i uzależnił dalsze wykonywanie obowiązków sędziowskich od usunięcia krzyży ze wszystkich włoskich sal sądowych⁴⁷. Następnie zaproponował Naczelnej Radzie umieszczenie w salach rozpraw żydowskiej menory i symbo-

⁴¹ T. Macbain, *Italian Judge Luigi Tosti Acquitted!*, z dnia 17 lipca 2011 r., www.atheists.org/italian-judge-luigi-tosti-acquitted (3.11.2014).

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ L. Tosti powiedział: „Jestem gotowy oddać sprawę do rozpoznania Europejskiemu Trybunałowi Praw Człowieka w Strasburgu, jeśli nie uzyskam sprawiedliwego wyroku Sądu Kasacyjnego”, T. Bakliński, *Italian judge who refused to hear cases because of crucifixes in courtrooms sacked*, z dnia 21 marca 2011 r., LifeSiteNews.com, <http://www.lifesitenews.com/news/italian-judge-who-refused-to-hear-cases-because-of-crucifixes-in-courtrooms> (3.11.2014).

⁴⁵ W 2010 r.

⁴⁶ C. Panara, *Lautsi v. Italy...*, s. 160.

⁴⁷ Ibidem.

li innych religii, dla zapewnienia równouprawnienia wyznań, żądanie to zostało jednak odrzucone⁴⁸. Ostatecznie Sąd Apelacyjny w L'Aquila uwolnił Sędziego Tosti ze stawianych mu zarzutów w 2012 r.⁴⁹

Orzeczenie Rady w sprawie sędziego Tosti wyraźnie pozostawało w konflikcie z wyrokiem Sądu Kasacyjnego w sprawie Marcello Montagnaniego⁵⁰. Różnica polegała wyłącznie na tym, że Montagnano został wybrany do komisji wyborczej nie z własnej winy, a Tosti sam podjął decyzję o ubieganiu się o fotel sędziego, w związku z czym wiedział o obecności krzyży w salach rozpraw. Trudno jednak powiedzieć, że sędzia powinien był godzić się na tę ekspozycję. Należy wziąć pod uwagę fakt, że wnętrze włoskiego sądu udekorowane jest symbolem religijnym, zamiast państwowym. Nic więc dziwnego, że przynajmniej jednemu sędziemu przeszkadzał taki stan rzeczy. Wyroki zapadają przecież w imieniu Republiki Włoskiej, a nie w imieniu tego czy innego boga. Poza tym sędziowie zobowiązani są do ochrony konstytucyjnych praw i wolności oraz do bezstronnego orzekania w sprawach. W obliczu tak pojmowanej roli sędziego naturalną postawą jest dążenie do uczynienia przestrzeni sądu neutralną. Postawa sędziego Tosti jest bowiem pierwszym krokiem do oczyszczenia państwowego wymiaru sprawiedliwości ze wszystkich podobieństw do trybunałów kościelnych, a obecność krucyfiksu w sali rozpraw z całą pewnością można uznać za takie podobieństwo. Zresztą sam Tosti powiedział: „Zostałem zatrudniony, żeby służyć świeckiemu sądowi, nie kościelnemu. Jeśli apelacja nie odniesie skutku, moja bitwa o zasadę świeckości i wolność będzie trwała nadal w odpowiednich sądach⁵¹”. Warto wspomnieć, że sędzia Luigi Tosti prowadzi blog, na którym porusza problemy związane z sekularyzmem⁵².

Omówione przeze mnie sprawy pokazują w obszerny sposób istotę zagadnienia. Głównym problemem włoskich sądów jest brak jednolitej linii orzeczniczej w sprawach dotyczących ekspozycji krucyfiksu w miejscach pu-

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Sprawa Sędziego Tosti była na tyle interesująca, że omawiano ją w Parlamencie Europejskim podczas spotkania Platformy na rzecz Sekularyzacji w Polityce (EPPSP). Platforma ta zrzesza europosłów i przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego. Jej celem jest wspieranie świeckiej Europy oraz wolności religijnej.

⁵⁰ Ibidem, s. 161.

⁵¹ T. Baklinski, *Italian judge who refused...*

⁵² www.tostiluigi.blogspot.com (3.11.2014).

blicznych. Widoczny jest bowiem silny rozdział na dwa główne stanowiska w tej sprawie.

Pierwszym z nich jest podążanie za poglądem przedstawionym przez stronę państwową w sprawie Lautsi przeciwko Republice Włoskiej. Opiera się on na nadaniu krucyfiksowi znaczenia szerszego niż religijne, a wręcz znaczenia świeckiego, które wynika z tradycji, kultury i historii państwa. Zwolennicy tego stanowiska popierają obecność krzyży w miejscach publicznych.

Drugim poglądem, który leży w opozycji do pierwszego, jest przekonanie o wyłącznie religijnym znaczeniu omawianego symbolu, który nie powinien być eksponowany w przestrzeni publicznej, ponieważ narusza wolność sumienia i wyznania obywateli. Zwolennicy tego poglądu odrzucają stwierdzenie, że krucyfiks jest symbolem pasywnym i nie wpływa na postawę obywateli oraz ich sumienie.

Dyskusja trwa dalej i nie wiadomo, które z tych stanowisk zwycięży w sporze o miejsce symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Europejski Trybunał Praw Człowieka wyraźnie stwierdził, że kwestia ta należy do wyłącznej kompetencji państw. Takie stanowisko nie wpłynęło na ujednolicenie linii orzeczniczej włoskich sądów, wręcz przeciwnie, pozwoliło na kontynuację sporu w tej kwestii. Trybunał podjął decyzję, która chroni go przed ponownym zabieraniem głosu w sporze dotyczącym ekspozycji symboli religijnych w przestrzeni publicznej. Powodem wydania orzeczenia w tym kształcie mogły być głosy docierające do Trybunału z różnych państw, które mówiły, że nie zamierzają podporządkować się orzeczeniom nadto ingerującym w ich wewnętrzne regulacje dotyczące realizacji zasady rozdziału państwa od Kościołów i związków wyznaniowych. Po ogłoszeniu wyroku w postępowaniu przed Izbą siedmioosobową włoscy politycy mówili o potrzebie zignorowania orzeczenia, które zawiodło ich oczekiwania. Premier Silvio Berlusconi powiedział wówczas: „Ten wyrok jest nie do zaakceptowania dla nas Włochów. Jest to jedna z tych decyzji, która pozwala nam wątpić w europejski zdrowy rozsądek”⁵³. Mogło to doprowadzić do sytuacji, w której państwo nie podporządkowałoby się orzeczeniu ETPC, a taki precedens mógłby nieść za sobą bardzo poważne skutki, gdyż Trybunał nie dysponuje realną możliwością egzekucji swoich wyroków.

⁵³ A. Wiśniewski, op.cit., s. 170.

Literatura

- Baklinski T., *Italian judge who refused to hear cases because of crucifixes in courtrooms sacked*, z dnia 21 marca 2011 r., LifeSiteNews.com., www.lifesitenews.com/news/italian-judge-who-refused-to-hear-cases-because-of-crucifixes-in-courtrooms (3.11.2014).
- Bała P., Wielomski A., *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. w sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5(106).
- Borecki P., Pudzianowska D., *Symbole religijne w szkole państwowej. Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi przeciwko Włochy (sprawa nr 30814/06)*, „Przegląd Sądowy” 2010, nr 7–8.
- Dammacco G., *Le relazioni tra lo Stato e Chiesa nella esperienza italiana*, [w:] *Podstawy regulacji stosunków Państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej*, red. P. Czarnek, D. Dudek, P. Stanisław, Lublin 2010.
- Finocchiaro F., *Stato e Confessioni Religiose. Il Sistema Costituzionale*, [w:] *Enciclopedia Giuridica, Istituto della Enciclopedia Italiana Fondata da Giovanni Treccani*, Roma 1993.
- Intravala S., *Staccò il crocifisso dal muro prof sospeso per un mese*, http://www.repubblica.it/2009/02/sezioni/scuola_e_universita/servizi/prof-crocifisso/prof-sospeso/prof-sospeso.html (3.11.2014).
- Lipksi J., Szczucki K., *Informacja o wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lautsi v. Republika Włoch oraz jego ewentualnego wpływu stan prawny w Polsce*, „Zeszyty Prawnicze” 2010, nr 2(26).
- Lo Giacco M. L., *Una valutazione del Concordato tra Italia e Santa Sede 25 anni dalla sua modificazione*, [w:] *Podstawy regulacji stosunków Państwo–Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Włoskiej*, red. P. Czarnek, D. Dudek, P. Stanisław, Lublin 2010.
- Macbain T., *Italian Judge Luigi Tosti Acquitted!*, z dnia 17 lipca 2011 r., www.atheists.org/italian-judge-luigi-tosti-acquitted (3.11.2014).
- Panara C., *Lautsi v. Italy: the display of religious symbols by the State*, „European Public Law 17”, no. 1 (2011).
- Piechowiak M., *Negatywna wolność religijna i przekonania sekularystyczne w świetle sprawy Lautsi przeciwko Włochom*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5(106).
- Stanisław P., *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Lublin 2007.
- Wiśniewski A., *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 listopada 2009 r. i z 18 marca 2011 r. W sprawie Lautsi przeciwko Włochom (skarga nr 30814/06)*, „Przegląd Sejmowy” 2011, nr 5(106).